УЖЫВАННЕ ЛІЧЭБНІКА ДЛЯ АБАЗНАЧЭННЯ ЧАСУ

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫ ЗАНЯТАК ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ Ў VI КЛАСЕ

Л. М. Цярлецкая,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай катэгорыі,
СШ № 12 г. Пінска

Факультатыўны занятак з'яўляецца апошнім па тэме "Лічэбнік". Занятак пабудаваны з улікам узроставых асаблівасцей вучняў і ступені сфарміраванасці ў іх агульнавучэбных уменняў. Для вырашэння пастаўленых задач вучням прапанаваны разнастайныя заданні. Вучэбны матэрыял для занятка адабраны з метадычных дапаможнікаў па беларускай мове і літаратуры.

Мэта: мяркуецца, што ў канцы факультатыўнага занятка вучні змогуць дарэчна карыстацца лічэбнікамі для абазначэння часу ў беларускай мове.

Задачы:

1. Актуалізаваць веды пра лічэбнік як самастоўную часціну мовы, сэнсавыя і граматычныя прыметы, асаблівасці змянення і адметнасць ужывання ў беларускай мове.
2. Садзейнічаць развіццю лінгвістычнага мыслення вучняў.
3. Садзейнічаць выхаванню пачуцця павагі да роднага слова.

Абсталяванне:

1. Рабочыя лісты ўрока з заданнямі.
2. Запісы на дошцы.
3. Табліца.
4. Карткі з запісамі часу.
5. Выстава гадзіннікаў.
6. Скарбонка народнай мудрасці (народныя выслоўі).

Эпіграф: Добра таго вучыць, хто хоча ўсё ведаць.

Ход занятка

1. **Арганізацыйны момант.**

Настаўнік. У якасці эпіграфа да заняткаў узята народнае выслоўе "Добра таго вучыць, хто хоча ўсё ведаць". Яно адрасуецца вам. Вы сапраўды такія, і я з задавальненнем сёння дапамагу вам раскрыць новыя таямніцы нашай роднай мовы.

2. **Актуалізацыя ведаў.**

Настаўнік. Над гэтым заданнем вы будзеце працаваць разам, бо нездарма ж гавораць, што адна галава добра, а дзве – лепш. Хачу папрасіць у вас дапамогі. У мяне рассыпаліся карткі, на якіх напісаны словы. Дапамажыце іх сістэматызаваць (каля дошкі працуюць двое вучняў).

Словы на картках: дзясяты, сямідзясяты, трыццаць другі, дваццаць пяць, адна пятая, восемсот, два, чацвёра, паўтара, паўтараста, патроіць, дзясятка, двойчы, двойка.

Разрад		Паводле складу		
		Простыя	Складаныя	Састаўныя
Парадкавыя				
Колькасныя	Цэлы лік			
	Дробавыя			
	Зборныя			

Вучні тлумачаць выкананае заданне.

3. Асноўны этап.

1. Паглыбленне ведаў.

Настаўнік. Мэта факультатыўных заняткаў – не толькі замацоўваць веды, але і пашыраць іх у межах тэмы. І ў тым, каб удасканальваць уменне карыстацца лічэбнікамі для абазначэння часу ў беларускай мове. Звярніце ўвагу на тое, што ў беларускай і рускай мове слова **час** мае рознае значэнне. Беларускае **час** на рускую перакладаецца, як “время”, а рускае **час** па-беларуску – “гадзіна”.

У беларускай мове існуе некалькі канструкцый для выражэння дакладнага часу. На пытанне: “Якая (каторая) гадзіна? Колькі часу? Колькі зараз?” – можам даць адказ: “Зараз восем гадзін трыццаць хвілін” або папросту “Зараз восем трыццаць”. Гэта так званы “электронны” час. Паралельна ўжываецца форма *палова (палавіна) на дзявятую* (пад уплывам польскай мовы) *і палова дзявятай*. Калі гэта, напрыклад, 12.00, 13.00 і г.д., мы кажам: дванаццаць нуль-нуль, дванаццаць (роўна), дванаццаць апоўдні, поўдзень; трынаццаць нуль-нуль, гадзіна (роўна), гадзіна дня.

Дарэчы, па-беларуску можна сказаць не толькі хвіліна, але і мінута – гэта поўныя сінонімы, аднак ужывання слова *мінута* часта пазбягаюць праз яго супадзенне з рускім. Падобная сітуацыя і са словамі *палова – палавіна*. У беларускай мове гэта сінонімы, аднак слова *палова* ўжываецца значна часцей за другі варыянт.

На пытанне “А якой (каторай) гадзіне? У колькі? Калі?” – сёння фактычна маем паралельнае ўжыванне некалькіх формаў, сярод якіх найбольшую папулярнасць набыла канструкцыя з прыназоўнікам а: *сустрэнемся а палове на дзявятую (а палове дзявятай).* Ужываецца таксама форма з у: *у палове на дзявятую (у палове дзявятай).* Можам зноў жа сказаць: *сустрэнемся ў восем трыццаць.*

На пытанне “Як доўга (ідзе, працягваецца…)? Колькі доўжыцца?” – адкажам: паўгадзіны, *дзве з паловай гадзіны*, а таксама *да шостай (гадзіны вечара ці раніцы)* або *да шасці.*

Акрамя дакладнага часу, існуюць таксама формы прыблізнага часу, якія ўтвараюцца пры дапамозе прыназоўнікаў *каля, блізу, пад, перад, пасля, прыслоўя дзесьці*, а таксама шляхам перастаноўкі словаў:

- ✓ Фільм доўжыцца блізу дзвюх гадзін.
- ✓ Каля палутара хвілін яму спатрэбілася, каб выканаць гэта заданне.
- ✓ Мы дамовіліся спаткацца каля ўніверсітэта перад шостай (гадзінай) / перад шасцю (вечара).
- ✓ Госці пачалі збірацца пад шостую вечара.
- ✓ Дзесьці а восьмай раздаліся першыя ўдары грому.
- ✓ Давай сустрэнемя гадзіне а другой (гадзіны ў дзве).
- ✓ Таксама можа выкарыстоўвацца канструкцыя *не больш (не менш) як (за)*: “Мне спатрэбіцца не менш як чвэрць гадзіны, каб адказаць на гэты ліст”.

2. Слоўнікавая работа

Суткі – 24 гадзіны

1 гадзіна – 60 хвілін

1 хвіліна – 60 секунд

3. Гульня “Колькі часу?”

Ужыванне парадкавых лічэбнікаў для абазначэння часу

Прыйсці **ў** восем гадзін = = Прыйсці **а** восьмай гадзіне
Заняткі пачынаюцца ў 11.05 (**адзінаццаць гадзін пяць хвілін**) = = Заняткі пачынаюцца **ў пяць хвілін дванаццатай**
Я прачынаюся ў 7.30 (**сем гадзін трыццаць хвілін**) = = Я прачынаюся **ў (а) палове восьмай**

Заданне. Адкажыце на пытанні: Колькі зараз? (1 варыянт) і Калі? (2 варыянт). Запішыце як мага больш варыянтаў адказаў словамі:

12.45

Колькі? Дванаццаць (гадзін) сорак пяць (хвілін), без пятнаццаці гадзіна, без чвэрці гадзіна.

Калі? У дванаццаць (гадзін) сорак пяць (хвілін), без пятнаццаці гадзіна, без чвэрці гадзіна.

14.30

Колькі? Чатырнаццаць (гадзін) трыццаць (хвілін), дзве трыццаць (дня), палова на трэцюю, палова трэцяй.

Калі? А палове на трэцюю, а палове трэцяй, у палове на трэцюю, у палове трэцяй, у чатырнаццаць (гадзін) трыццаць (хвілін), у дзве трыццаць (дня).

19.25

Колькі? Дзевятнаццаць (гадзін) дваццаць пяць (хвілін), сем дваццаць пяць, дваццаць пяць (хвілін) на восьмую / дваццаць пяць (хвілін) восьмай.

Калі? У дзевятнаццаць (гадзін) дваццаць пяць (хвілін), у сем дваццаць пяць, у дваццаць пяць (хвілін) на восьмую, у дваццаць пяць (хвілін) восьмай.

21.03

Колькі? Дваццаць адна гадзіна тры хвіліны, дваццаць адна нуль тры, дзевяць гадзін тры хвіліны, тры хвіліны на дзясятую, тры хвіліны дзясятай.

Калі? У дваццаць адну гадзіну тры хвіліны, у дваццаць адну нуль тры, у дзевяць гадзін тры хвіліны, у тры хвіліны на дзясятую, у тры хвіліны дзясятай.

00.50

Колькі? Дванаццаць (гадзін) пяцьдзясят (хвілін) ночы, без дзесяці гадзіна (ночы).

Калі? У дванаццаць (гадзін) пяцьдзясят (хвілін) ночы, у нуль гадзін пяцьдзясят хвілін, без дзесяці гадзіна (ночы).

01.00

Колькі? Гадзіна нуль-нуль (ночы), гадзіна роўна.

Калі? А першай (гадзіне) ночы, у гадзіну нуль-нуль, у гадзіну ночы.

Зрабіце з дакладнага часу прыблізны:

Сустрэнемся ў 15.00. – Сустрэнемся каля трох дня, блізу трох, дзесьці а трэцяй, гадзіне а трэцяй, гадзіны ў тры, пад трэцюю, перад трэцяй, пасля трэцяй.

Праграма ідзе 30 хвілін. – Праграма ідзе каля трыццаці хвілін, каля паўгадзіны, блізу паўгадзіны

4. Фізкультхвілінка

Каб уважлівымі быць,
Трэба трошкі адпачыць.
Раз – падняцца, усміхнуцца,
Два – сагнуцца, разагнуцца.
Галаву на тры падняць, на чатыры –
паківаць.
Пяць – рукамі памахаць.
Шэсць – паспешліва прысесці,
Сем – за парты ціха сесці.
На лік восем – варта знаць –
Сшыткі ўсім падраўнаваць.
Дзевяць – кніжку ў рукі ўзяць.
Дзесяць – будзем працаваць!
Мы цікава адпачылі і лічэбнік паўтарылі.

5. Рубрыка “Будзільнікі і гадзіннікі” (апераджальнаяе заданне, выступае вучань)

“Гадзіннікі” і “будзільнікі” нашых продкаў

А як жа жылі нашы продкі без гадзіннікаў? Як вылічвалі час і па якіх арыенцірах вызначалі яго? Старыя людзі даюць адказ: “Па месяцы і зорках, па сонцы і па пеўнях”.

Вечарамі, калі мужчыны плялі лапці, а жанкі пралі ніткі з кудзелі ці ўпарадкоўвалі тыя ж ніткі і заседжваліся да ночы, то існавала мерка часу: “першыя пеўні” – яшчэ не позна, “сядзець да трэціх пеўняў” – вельмі позна заседжвацца. Але раніцай, устаючы вельмі рана, казалі: “усталі з пеўнямі”. Некаторыя выслоўі – меркі часу дайшлі да нашых дзён: з першымі пеўнямі, класціся з пеўнямі, прасядзець да пеўняў. Хаця зімой, вядома, не заўсёды світае, як певень спявае.

Дарэчы, у вельмі даўнія часы пеўня называлі “кур” (так пісалася ў старажытных летапісах).

У сонечныя дні нашы продкі “звяралі” час па сонцы. Улік часу быў адвольны: перад захадам сонца, пасля заходу сонца, да ўсходу сонца, з сонцам, у поўдзень. У дзённы час

вызначэнне ішло па цені. Сонца ў зеніце – поўдзень, цень у той час роўны кроку чалавека. Пастухі звычайна гналі кароў днём ў хлявы, вымераўшы свой цень.

Ды і ў наш час можна пачуць даўнія меркі: "Яшчэ сонца не ўзышло, а мы ўжо былі на нагах" – гэта пра ранні пад'ём. Або: "Падняцца з сонцам" – гэта ўжо пад'ём пры ўсходзе сонца. Так жа: "Як сонца на неба, то мы на ногі". А ўжо самы позні пад'ём – пасля ўсходу сонца. Такое ўставанне лічылася гультайскім. Напрыклад: "Сонца ўжо высока, а вы яшчэ лежыцё"; "Праснуўся ў свіныя галасы"; "Кладзецца з курамі, а ўстае са свіннямі".

Нашы продкі не ставілі гадзіннікаў, а замест іх трымалі арыенцір на дрэвы. Казалі: "Ужо сонца ў паўдуба" (ці вяза, ліпы)" – час снедаць. Ці: "Сонца ўжо з-за лесу выйшла, а…", або: "Сонца на елі, а мы яшчэ не елі". Як бачым, і дрэвы былі меркамі часу.

Самыя назіральныя людзі вызначалі арыенцір часу па сонцы і зорках. Але гэта вельмі складаная справа, таму што трэба ўмець разбірацца ў фазах Месяца і ў сузор'ях, а яны, як вядома, пасезонныя. Самым важным "гадзіннікам" начнога часу ў яснае надвор'е ў нашых продкаў было сузор'е Воз (цяпер – Вялікая Мядзведзіца). Як вядома, пры руху нашай планеты стан Вялікай Мядзведзіцы мяняецца і здаецца, што яна варочаецца вакол Паўночнай (Палярнай) зоркі. Вось па стане размяшчэння зорак і каўша сузор'я і вызначалі час.

Вызначалі час і па вышыні маладзіка або поўні над гарызонтам. Важным арыенцірам з'яўлялася сузор'е Сіта. У 12 гадзін ночы яно знаходзіцца на ўсходзе, нізка над небакраем, а ў 5 гадзін ранку – на поўдні. Звычайна ў такі час зімой жанчыны ўставалі, каб прасці ніткі.

Настаўнік. Нашы продкі былі людзьмі ашчаднымі, цанілі працу і кожную працоўную часіну. Казалі: "Час не чакае"; "Хвіліна дзень сцеражэ"; "Хто рана ўстае, таму Бог дае, а хто доўга спіць, таму няма ніц"; "Страчанага вясною не купіш" (выказванні змешчаны на дошцы пад назвай "Скарбонка народнай мудрасці"). Зварот да выставы гадзіннікаў.

6. Гульня "Ці правільна вы размяркоўваеце свой вольны час?"

Скажыце, колькі прыкладна часу ў суткі вы адводзіце на:

- Падрыхтоўку ўрокаў;
- Прагулку;
- Чытанне цікавай кнігі;
- Заняткі спортам;
- Дапамогу бацькам па гаспадарцы;
- Размовы з сябрамі;
- Прагляд тэлеперадач;
- Сваё хобі;
- Сон.

7. Час творчасці (клас падзелены на групы)

1-ая група: Складзіце дыялог паміж сябрамі на тэму "Школа"

2-ая група: Напішыце аб'яву.

3-ая група: Апішыце свой дзень , называючы час і паслядоўнасць падзей.

Абарона адказаў.

5. Рэфлексія

Як кожны з вас сёння папрацаваў на занятках?

Я засвоіў тэму:

на дзесяць з плюсам;
як свае пяць пальцаў;
сярэдзінка на палавінку;
каша ў галаве;
як ойча наш.

На занятку я:

хаваўся за чужыя спіны;
адчуваў сябе як рыба ў вадзе;
сядзеў склаўшы рукі;
не ўдарыў тварам у гразь;
біў лынды;
працаваў на поўную моц.

6. Падвядзенне вынікаў.

- Ці дасягнулі мы пастаўленай мэты?
- Ацэнка работы вучняў на занятках.